

Pleitnota van de
Stichting '**Wij vertrouwen stemcomputers niet**'

Rop Gonggrijp

7 december 2007

Zeer geachte rechter en griffier

1. We zijn hier vandaag omdat de firma Nedap meent dat haar geheel onverwacht groot onrecht is aangedaan dat onmiddellijk moet worden rechtgezet. Om de opstelling van de firma Nedap in deze zaak in perspectief te kunnen plaatsen moet ik de gebeurtenissen in de stemcomputercontroverse van de afgelopen anderhalf jaar, voor zover relevant, samenvatten.
2. De stichting “Wij vertrouwen stemcomputers niet” is anderhalf jaar geleden begonnen om uit te leggen dat het in onze ogen een probleem was dat er aan de verkiezingsuitslag zoals die uit de voormalige stemcomputers kwam achteraf niets meer te controleren was. In iets meer dan een jaar tijd is vrijwel iedereen van het standpunt van de stichting overtuigd geraakt. Dat wil zeggen, iedereen behalve de firma Nedap.
3. In juli 2006 hebben we onze website¹ gelanceerd en zijn we begonnen aandacht te vragen voor het principiële punt dat stemcomputers de verkiezingen voor de burger oncontroleerbaar maken. Daarnaast toonden we zonneklaar aan dat de regelgeving rond stemcomputers ernstig tekort schoot. Zo werden er geen concrete eisen gesteld met betrekking tot de computerveiligheid. Met de komst van de NewVote stemcomputers van Sdu Uitgevers, de enige concurrent van Nedap, bleek tot onze schrik ook nog eens dat het verkiezingsproces in gevorderde staat van privatisering verkeerde.
4. In augustus 2006 zijn we aan het werk gegaan om te bewijzen dat de tekortschietende regelgeving ook daadwerkelijk tot onveilige stemcomputers had geleid. We kregen een aantal exemplaren van de in Nederland meest gebruikte stemcomputer te pakken, de Nedap ES3B. Die hebben we op eigen kosten uit elkaar gehaald en onderzocht. Hierover hebben we een studie geschreven die bijster weinig heel liet van de diverse uitspraken die fabrikant, leverancier en de overheid door de jaren heen hebben gedaan over de vermeende veiligheid van deze stemcomputers. Deze studie heeft in verband met toelating voor een wetenschappelijke conferentie overigens een peer-review proces doorstaan.
5. In oktober 2006 toonden we in televisieprogramma EénVandaag hoe je een Nedap stemcomputer met een simpele ingreep kunt laten schaken of laten liegen over de verkiezingsuitslag. Ons onderzoek leverde een gedetailleerd beeld op van een uitgekleden jaren tachtig huiscomputer waarbij tijdens het ontwerp, ook naar de maatstaven van die tijd, onvoldoende over computerbeveiliging was nagedacht. Goedkope consumentenelektronica zoals mobiele telefoons, playstations en digitale televisiekastjes zijn doorgaans beduidend beter beveiligd tegen het installeren van kwaadaardige software dan deze dure stemcomputer.
6. In deze uitzending werd door de redactie ook aangetoond dat de fysieke beveiliging van de stemcomputers in sommige gemeenten zeer slecht geregeld was. Zo bleken in de gemeente Rotterdam alle 400 Nedap stemcomputers in een onbeveiligde loods op een louche industrieterrein te staan.
7. We waren overigens niet de eersten die een Nedap stemcomputer aan een onafhankelijk onderzoek onderwierpen. Al in 2004 schreef een door de Ierse overheid ingestelde onderzoekscommissie:

The measures provided within the system as a whole to restrict access to its services, to enable operators and observers to check that the software and hardware versions are correct, and to protect against unauthorised access and/or alteration of data (including software and votes), are less rigorous than would be appropriate for the protection of sensitive data in a mission critical system.

De Nedap stemcomputers die de Ierse regering reeds had aangeschaft zijn als gevolg van de ontstane controverse nooit gebruikt: ze staan weg te kwijnen in lange rijen scheepscontainers op een legerbasis.

¹ <http://www.wijvertrouwenstemcomputersniet.nl>

8. Ook lieten we tijdens een persconferentie zien dat met zeer simpele middelen op afstand het stemgedrag kon worden afgeluisterd. Wij visualiseerden dit met een ontvanger en een Tom-Tom. Iemand met een getraind oor had aan een goedkope wereldontvanger van de Kijkshop ook genoeg om te horen of iemand op het CDA of op een andere partij stemde.
9. Na deze onthullingen kondigden we aan de Staat in civiel kort geding te gaan dagvaarden om te eisen dat de verkiezingen voortaan eerlijk, controleerbaar en geheim zouden zijn.
10. Dit alles leidde er op 12 oktober toe dat toenmalig minister Nicolaï aan de Tweede Kamer beloofde twee onafhankelijke commissies in te stellen die de besluitvorming in het verleden respectievelijk de toekomst van het stemproces onder de loep zouden gaan nemen. Tevens kondigde Nicolaï aan dat de stemcomputers beter zouden worden beveiligd en dat alle typen stemcomputers door de AIVD op radiostraling onderzocht zouden gaan worden. Deze dienst bevestigde op verzoek van Nicolaï dat de stemcomputers op afstand konden worden afgeluisterd.
11. Op 14 oktober 2006 schreef het NRC Handelsblad een hoofdredactioneel commentaar over stemcomputers. De eerste alinea daarvan luidde:

Burgers die hun stem uitbrengen bij verkiezingen geven daarmee ook blijk van hun vertrouwen in het kiesstelsel. Kiezers gaan ervan uit dat er niet met hun stem kan worden gesjoemeld. Dat vertrouwen is een van de fundamenten onder het functioneren van de democratie. Daarom moet ook niet licht worden gedacht over de actiegroep 'wijvertrouwenstemcomputersniet.nl'. Deze heeft een stemcomputer van de firma Nedap uit elkaar gehaald en bewezen dat het apparaat eenvoudig is te hacken. Zo vlak voor de Kamerverkiezingen van 22 november kan deze actie gevoelig inspelen op het mogelijke wantrouwen van burgers. Toch is het te prijzen dat mogelijke gebreken van stemmachines aan de kaak worden gesteld. De actie heeft in ieder geval tot gevolg gehad dat het ministerie van Binnenlandse Zaken eindelijk in beweging komt. Te lang zijn de gemoederen gesust met mededelingen dat stemcomputers absoluut veilig zijn. Eigenlijk kon dat al niet meer toen de Ierse regering in 2004 besloot bij de Europese verkiezingen geen gebruik te maken van de 7.000 net aangeschafte computers van Nedap. Om dit af te doen als „een soort machinevrees”, zoals de Nederlandse fabrikant toen deed, is wat al te lichtvaardig.

12. Twee weken later kwam het bericht dat minister Nicolaï alle Sdu NewVote stemcomputers had afgekeurd omdat volgens de AIVD op te grote afstand te ontvangen zou zijn wat de kiezer erop aan het doen was. Amsterdam moest terug naar het rode potlood en voor 34 andere gemeenten was ineens onzeker of er nog vervangende stemcomputers geregeld konden worden.
13. We besloten ons kort geding af te blazen. Na gezien te hebben hoeveel moeilijkheden het wegvallen van de Sdu NewVote de overheid opleverde realiseerden we ons dat een verpletterende chaos zou ontstaan als we het kort geding zouden winnen, en deze chaos wilden wij niet.
14. Op 22 november 2007 vonden, zonder noemenswaardige incidenten, de Tweede Kamerverkiezingen plaats. Jan Groenendaal, exclusief leverancier van Nedap stemcomputers en maker van de bijbehorende verkiezingssoftware, had voorafgaand aan de verkiezingen nog schriftelijk bij het ministerie gepoogd om spreker dezès te laten oppakken:

“Immers zijn activiteiten zijn maatschappij-ontwrichtend en als zodanig vergelijkbaar met terrorisme. Preventieve hechtenis en gerechtelijk vooronderzoek was volledig op zijn plaats geweest.”

Gelukkig heeft het ministerie deze raad in de wind geslagen en konden 50 vrijwilligers van onze stichting op 22 november in alle 490 Amsterdamse stembureaus een appeltaart uitdelen.

15. Op 27 november werd de verkiezingsuitslag door de Kiesraad officieel vastgesteld. De voorzitter van de Kiesraad speculeerde ter zitting hardop over een eventuele toekomst waarbij de stemmen weer op papier terecht zouden komen. Ook de commissie voor het onderzoek van de geloofsbrieven (van de Tweede Kamer) riep op om de aanzwellende roep om transparantie in het verkiezingsproces zeer serieus te nemen.

16. In januari dreigde de NewVote stemcomputer terug te komen. Aangezien volgens ons nog niemand nog naar de beveiliging van dit apparaat had gekeken, hebben wij toen opnieuw een civiele procedure gestart. Het ministerie heeft de schorsing van de goedkeuring uiteindelijk gehandhaafd. Sdu lijkt de strijd vooralsnog te hebben opgegeven.
17. Als gevolg van een door onze stichting ingediend Wob-verzoek had de Kiesraad stukken vrijgegeven die zonneklaar aantoonde dat Groenendaal de Staat onder grote druk zette. Als de Staat "Bureau voor verkiezingsuitslagen J.W. Groenendaal b.v." niet onmiddellijk zou kopen, of als spreker dezes deel uit zou maken van de in te stellen onderzoekscommissie, dan zou Groenendaal niet meewerken aan de Provinciale Statenverkiezingen. Zonder Groenendaals hulp, zo had ook de Kiesraad al vastgesteld, konden er in Nederland op korte termijn geen verkiezingen plaatsvinden. Groenendaal werd genegeerd en voerde het dreigement niet uit. Het NRC schreef er twee artikelen over en Kamerleden vroegen zich bezorgd af of de minister werd gehanteerd.
18. In het buitenland drong ondertussen ook het besef steeds verder door dat stemmen zonder papieren kopie niet langer te handhaven is. Nadat in de Verenigde Staten onder meer Florida de stemcomputers zonder papieren stem al heeft weggedaan en Californië gaat eisen dat experts de stemcomputers mogen proberen te kraken komt er nu ook een federale wet die het paper-trail verplicht stelt. In Duitsland wordt bekend dat het Bundesverfassungsgericht zich begin 2008 over de grondwettelijke toelaatbaarheid van stemcomputers gaat uitspreken.
19. Nedap en Groenendaal hebben gesteld dat hun stemcomputers veilig waren omdat nou eenmaal niemand wist hoe ze werkten. Dit beveiligingsconcept wordt in de wereld van de informatiebeveiliging in goed engels 'security through obscurity' genoemd. Deze methode van beveiligen wordt in kringen van experts al jarenlang als ontoereikend en achterhaald beschouwd.
20. De OVSE heeft een 'fact-finding mission' naar de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 afgevaardigd. Het is hoogst ongebruikelijk dat internationale verkiezingswaarnemers Nederland bezoeken, en het bezoek van 2006 was onder meer ingegeven door interesse in de achtergronden van de crisis rond stemcomputers. Op 12 maart van dit jaar verscheen het rapport en daarin stelt men onomwonden:

"Software dependent vote recording mechanisms which do not permit an independent check on their operation should be phased out."

Ook over de praktijk om de werking van de stemcomputers geheim te houden is men duidelijk:

"Voting system standards should not permit the use of systems which depend for their security on the secrecy of any part of their technical specifications. Reliance on proprietary systems should be reduced, where neither citizens, nor electoral officials, nor observers can determine how they operate."

21. Op 27 maart van dit jaar diende ook nog de strafzaak tegen gemeenteraadslid Guus te Meerman, door het OM beschuldigd van verkiezingsfraude. Hij kreeg 181 voorkeursstemmen in het stembureau waar hijzelf de Nedap ES3B bediende. In de andere 6 stembureaus van de gemeente had hij in totaal 11 voorkeursstemmen. Te Meerman is in eerste aanleg vrijgesproken wegens gebrek aan bewijs, het OM heeft hoger beroep aangetekend. Interessant aan deze zaak is onder meer dat bleek er door het gebruik van stemcomputers achteraf bijna niets is na te gaan. Het tellen van de stemmen met behulp van stemcomputers werd vrij algemeen gezien als minder fraude- en foutgevoelig. We kunnen ons niet aan de indruk onttrekken dat stemcomputers ons vooral het zicht op mogelijke fouten en fraude ontnamen. Tellingen lijken immers altijd te kloppen als er maar één telling verricht wordt.
22. Pas laat in onze campagne kwamen we er achter dat alle goedgekeurde stemcomputers bij nadere beschouwing niet geheel voldeden aan de gestelde eisen. In de regelgeving wordt gedefinieerd wat een 'stemmachine' allemaal moet kunnen. Niet al die functies blijken in de stemmachine geïntegreerd, een deel van de functies wordt uitgevoerd door ongekeurde software en hardware.

23. Om deze en andere redenen ging onze stichting tegen het volgende goedkeuringsbesluit in bezwaar. Dit leidde tot een besluit op bezwaar waarin de staatssecretaris het bestreden besluit handhaafde. Daarop zijn we naar de bestuursrechter gestapt en hebben we tevens een voorlopige voorziening aangevraagd. Deze zaak diende op 21 september jongstleden.
24. Zes dagen daarna, op 27 september, werd het rapport van de commissie Korthals Altes, "Stemmen met vertrouwen" gepubliceerd. In haar toespraak tijdens de presentatie van dit rapport heeft staatssecretaris Bijleveld-Schouten aangekondigd de "Regeling voorwaarden en goedkeuring stemmachines 1997" in te trekken. Dit was de-facto het einde van stemcomputers zonder papieren controlemogelijkheid in Nederland.
25. Op 1 oktober verklaarde de voorzieningenrechter in Amsterdam ons beroep gegrond en vernietigde ze in de bodemprocedure het bestreden goedkeuringsbesluit. De Staat heeft in deze uitspraak berust, een hoger beroep van Nedap is op dit moment aanhangig bij de Raad van State.
26. Alex Brenninkmeijer, bekend als de Nationale ombudsman, publiceerde op 19 oktober in het Nationaal Juristen Blad op persoonlijke titel over stemcomputers. Hij schreef onder meer: *"De tot nu ontwikkelde stemmachines werken als een zwarte doos: niet controleerbaar is hoe een stem die uitgebracht is uit het computersysteem komt."* Ook schreef hij *"Toen ik de meer volledige informatie over de problemen met de stemcomputers en de software tot mij nam, bekwam ik als simpele kiezer wel een onplezierig gevoel."*
27. Aangekomen in het heden. Voorlopig stemt Nederland met rood potlood en stembiljetten die handmatig geteld zullen worden. De staatssecretaris heeft aangekondigd een 'stemprinter' en een 'stemmenteller' te willen introduceren. Het eerste apparaat print de stem van de kiezer, het tweede telt aan het eind van de dag de papieren stemmen. Bij problemen of twijfel kan er dan altijd nog handmatig geteld worden.
28. Vandaag zijn we hier, onder andere omdat Nedap zich door de maatregelen van de staatssecretaris kennelijk overvallen voelt. Het moet verdorie niet gekker worden. Jarenlang heeft men ten kantore van Nedap de steeds sterker wordende kritiek straal genegeerd of belachelijk gemaakt. En de afgelopen anderhalf jaar moet men letterlijk onder een steen geleefd hebben om niet aan te zien komen dat er drastische veranderingen op til waren rond stemcomputers. Toch lezen we in het bezwaar van Nedap zinsneden als *"wanneer plotseling geoordeeld zou moeten worden [...]"*, *"Van het ene moment op het andere moment wordt [...] overgegaan tot intrekking [...]"* en *"is het voor cliënte plotseling onmogelijk stemmachines in Nederland op de markt te brengen"*.
29. Uit diverse andere recente uitingen van het bedrijf blijkt dat men stoïcijns, op het autistische af, volhoudt dat er in werkelijkheid geen enkel probleem en geen voortschrijdend inzicht is rond elektronisch stemmen. Niets is de schuld van Nedap of Groenendaal, er zijn geen nieuwe inzichten en alles berust op "een emotionele beeldvorming" en stemmingmakerij. Zelfs de huidige situatie is geen probleem en schept slechts nieuwe kansen op een verzadigde markt.
30. De gehele discussie rond stemcomputers wordt door Nedap simpel afgedaan. Volgens een recentelijk door Nedap aan de Tweede Kamer verzonden lobby-brief heeft onze stichting *"op basis van uitsluitend beeldvorming via de media een vermeend gebrek aan transparantie, controleerbaarheid en dientengevolge de betrouwbaarheid van de Nedapstemmachine naar buiten gebracht."* Verderop in deze brief heeft men het weer over "vermeende problemen" en zijn de eigen stemcomputers *"transparant en controleerbaar"*.
31. Aangezien de realiteit van Nedap niet naast de realiteit van de rest van de wereld kan bestaan zijn er logisch gezien maar twee mogelijkheden. Ofwel de stemcomputers van Nedap zijn wel degelijk transparant en controleerbaar, alleen zijn ze dat op een manier die wij, gewone stervelingen, maar niet kunnen of willen bevatten. In dat geval verdienen Nedap en Groenendaal rehabilitatie en zijn de gebeurtenissen van de afgelopen anderhalf jaar een soort bizarre massapsychose waar een Kamermeerderheid, de Kiesraad, hoofdredacties van kranten, makers van televisieprogramma's en talloze andere journalisten, de voltallige commissies Hermans en Korthals Altes, de OVSE, de Nationale ombudsman en uiteindelijk

ook het ministerie van BZK en het kabinet zich collectief in hebben laten meeslepen. De bewoners van dit land zijn dan, zoals Nedap ook al lijkt aan te geven, simpelweg te achterlijk voor hun prachtige stemmachines.

32. In het andere geval is er wel degelijk een ernstig probleem maar wil Nedap dit ook na jaren bedenktijd niet zien. In dat geval zijn we er waarschijnlijk nog goed vanaf gekomen. We hebben de zorg voor het kernproces van onze democratie dan immers al die jaren in handen gelegd van een in zichzelf gekeerd bedrijf dat spastisch reageert op elke vorm van discussie en kritiek.
33. De perceptie van Nedap en die van de rest van de wereld liggen zo onverenigbaar ver uit elkaar dat wij menen dat het voor Nedap misschien hoe dan ook beter zou zijn als men zich uitsluitend nog richt op producten met volgzame gebruikers. Wij hebben begrepen dat het bedrijf zich onder andere niet onverdienstelijk bezighoudt met geheel geautomatiseerde veevoedersystemen.
34. Zelfs als we ons proberen in te leven in het perspectief van de firma Nedap zien we het procesbelang niet. Nedap heeft onder de Regeling twee soorten goedkeuringen verkregen. Zogenaamde 'prototype-goedkeuringen' en 'goedkeuringen voor gebruik bij verkiezingen'. Feitelijk zijn de enige goedkeuringen die middels artikel 2 van het besluit zijn vervallen de prototype-goedkeuringen. Als we al aannemen dat Nedap ten tijde van de intrekking van de Regeling beschikte over goedkeuringen van het andere type (de 'goedkeuringen voor gebruik bij verkiezingen') dan zijn deze namelijk verleend bij het besluit van 2 maart 2007. Artikel 3 van dat besluit luidde:

Deze goedkeuring geldt in elk geval voor de Provinciale Statenverkiezingen van 7 maart 2007 en voor zolang de voorwaarden en eisen zoals vermeld in de Regeling voorwaarden en goedkeuring stemmachines ongewijzigd blijven.

Met artikel 1 van het hier bestreden besluit van 17 oktober 2007 zijn die goedkeuringen dus reeds vervallen, aangezien het intrekken van de Regeling als een wijziging moet worden opgevat.

35. Om het allemaal nog duidelijker te maken heeft de voorzieningenrechter te Amsterdam bij vonnis van 2 oktober 2007 het goedkeuringsbesluit d.d. 2 maart 2007 ook nog eens vernietigd.
36. En om elke nog resterende twijfel weg te nemen heeft de staatssecretaris het onder de Regeling liggende Kiesbesluit zo aangepast dat elke referentie naar stemcomputers verdwijnt.
37. Gegeven dat alleen de prototype-goedkeuringen mogelijk door de werking van artikel 2 van de intrekking zijn vervallen is thans duidelijk dat er voor Nedap in ieder geval geen procesbelang meer is: prototype-goedkeuringen zijn op zichzelf waardeloos en nieuwe 'goedkeuringen voor gebruik bij verkiezingen' zijn volstrekt uitgesloten.
38. Kortom: de stemcomputers zijn nu, na de zoveelste dramatische sterfscène, echt dood. De optelsom van alle gebeurtenissen maakt elke wederopstanding onmogelijk en zelfs belachelijk.
39. Een uitspraak in deze zaak zal de visie van Nedap niet veranderen. Het valt althans niet te verwachten dat men te Groenlo ooit nog zal gaan inzien dat er met de komst van hun stemcomputers een reëel probleem met controleerbaarheid en transparantie is ontstaan.
40. Toch is het van groot belang dat u de eis van Nedap, liefst in de bodemprocedure, resoluut afwijst om alle betrokken partijen snel duidelijk te maken dat het tijdperk van de stemcomputer echt definitief voorbij is. De gemeenten, organisatoren van de verkiezingen, zijn nu lang genoeg heen en weer gejojoed. Ze hebben recht op die duidelijkheid omdat ze (als het kabinet valt) misschien wel op korte termijn verkiezingen moeten organiseren.